

International Journal of Social Sciences

ISSN:2587-2591

DOI Number:<http://dx.doi.org/10.30830/tobider.sayi.5.8>

Volume 3/1 Spring

2019 p. 93-112

MANTIKÇI PARADİGMA VE GÜNDELİK DİL FELSEFESİ LOGİCAN PARADİGM AND ORDİNARY LANGUAGE PHILOSOPHY

Bilal BEKALP¹

ÖZ

Analitik felsefe Frege, Russell ve Wittgenstein'in anlam-önerme-olgu bağlamında yapmış oldukları çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Çözümleyici yaklaşım olarak da ifade edilen Analitik felsefe, İngilizce konuşan dünyada yaygınlık kazanmıştır. Bu felsefe, felsefenin geleneksel problemlerinin dilden kaynaklandığı ileri sürer. Felsefi problemler dilden hareketle çözülebilir. Mantıkçı paradigma ve Fonksiyonel Analiz olarak iki ayrı döneme ayrılan Analitik felsefe, bu ortak görüşte birleşirler. Mantıkçı paradigma ideal bir dil üzerine çalışmalar yaparken, fonksiyonalist düşünürler doğal dilin, dil-dünya ilişkisi açısından daha kullanışlı olduğunu savunur. Dil ve anlam ilişkisi, mantıkçı pozitivistler tarafından anlamlı-anlamsız önermeler ayırımına dek vardırılmıştır. Anlamın önermeler düzeyinde analiz edilmesi gerektiğini savunan bu fikir, Wittgenstein ve Austin'in dilin gündelik kullanımına dikkat çeken düşünceleriyle bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Analitik felsefe bu iki karşıt düşünce üzerinde tartışılmaktadır. Günümüzde gündelik dil felsefesi, dilin birçok farklı özelliğini ön plana çıkardığı için rağbet görmektedir.

Anahtar Kelimeler: Analitik felsefe, anlam, doğrulama, ideal dil, gündelik dil

¹ Uludağ Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Felsefesi Doktora Öğrencisi blbklp@hotmail.com

ABSTRACT

Analytic philosophy Frege, Russell and Wittgenstein's meaning-suggestion-case has emerged as a result of their work. Analytical approach, also referred to as analytical philosophy, has become widespread in the English-speaking world. This philosophy argues that the traditional problems of philosophy stem from the language. Philosophical problems can be solved by language analysis. Analytic philosophy, divided into two separate periods as Logical paradigm and Functional Analysis, unites in this common view. While the logical paradigm studies on an ideal language, functionalist thinkers argue that natural language is more useful in terms of language-world relation. The relationship between language and meaning has been reached by the logical positivists until the distinction between meaningful and meaningless propositions. This idea, which argues that the meaning should be analyzed at the level of propositions, was attempted to be eliminated by the ideas that draw attention to the everyday use of language by Wittgenstein and Austin. Analytic philosophy is discussed on these two opposing ideas. Nowadays, ordinary language philosophy is popular because it brings out many different features of language.

Keywords: Analytical philosophy, meaning, verification, ideal language, ordinary language

Giriş

Dil felsefesi veya Analitik Felsefe olarak da isimlendirilen, dilin analiz edilmesi ve bu yolla anlam ve doğruluk probleminin çözülebileceği düşüncesini içeren felsefe ekolu, 20. yüzyılın en önemli felsefi hareketlerinden biri olmuştur. Fakat bu etkisine rağmen dil felsefesinin diğer felsefi alanlara göre daha kısa bir tarihe sahip olduğu söylenebilir. Düşünce tarihinde dil üzerine birçok görüş ileri sürüldüğü bilinmektedir. İlk çağ Yunan felsefesi ve ortaçağ felsefesinde dil üzerine kimi düşünceler ortaya atılmıştır. Ancak bunlar epistemolojinin ve ontolojinin konuları arasında yer almıştır ve bu nedenle de bir *dil felsefesi* ortaya çıkmamıştır.

Antik Yunan felsefesinde spekülative olarak dil felsefesi ilk olarak Platon (427-?)'un *Kratylos* adlı eserinde ortaya konmuştur. Platon bu eserinde, dilin kaynağı ve fonksiyonunun neler olduğunu, dilin anlamları ifade etme kapasitesini nereden aldığını, semantik ilişkinin hangi farklı tipleri olduğunu, dil ve düşünce arasında, dil ve dış dünya arasında, dil ve insan topluluğu arasında ne gibi ilişkilerin olduğunu sorgulamıştır (Özcan, 2014: 13). Aristoteles (384-322) ise *Organon* adlı eserinde sentaks, vokabüler, retorik gibi lengüistik kavramlara ilişkin açıklamalar yapmıştır. Yine Ortaçağda Roger Bacon (1214-1292), Duns Scottus (1265-1308), Ockhamlı William (1285-1347) gibi filozoflar mantık, metafizik, retoriğe dair çalışmalar ortaya koymuşlardır. Modern felsefede de dile ilişkin

TOBİDER

kimi açıklamalar yapılmıştır. Vico (1668-1744), Leibniz (1646-1716), Wolf (1679-1754), Rousseau (1712-1778), Hume (1711-1776), Locke (1632-1704), Kant (1724-1804), Humboldt (1769-1859) ve Hegel (1770-1831) gibi filozoflar da dile kayıtsız kalmamışlardır fakat tüm bu saydığımız isimler dil felsefesi yapmamışlardır dil üzerine felsefe yapmışlardır (Özcan, 2014; 14).

Dil felsefesi, Frege (1848-1925) tarafından koşulları belirlenen bir disiplindir. Frege ile beraber dil felsefesi sözcelerin anlamlarıyla ilgilendi. Bu anlamda dil filozofları tümceler ne anlama geldiğini, hakikat ile ilişkisinin ne olduğunu, sözcüklerin kendi başlarına anlamları olup olmadığını sorgulamışlardır. Dil filozofları, anlam konusunu dil felsefesinin başlıca sorunu haline getirmişlerdir

Bu makalede, dil felsefesinin, *Mantıkçı Paradigma* olarak ifade edilen yaklaşımının ve bu yaklaşımı eleştiren gündelik dil felsefesinin dile yönelik fikirlerini incelemeye çalışacağız. Bunun yanında, gündelik dilin karışık, basitleştirici ve hatalarla dolu olduğunu iddia eden mantıkçı paradigma ile gündelik dilin, insanın hayatı anlaması açısından yeterli ve kullanışlı bir dil olduğunu savunan *Fonksiyonel Analiz*in yani gündelik dil felsefesinin, Wittgenstein (1889-1951)'in ikinci dönem düşüncelerinden ve Austin (1911-1960)'in *Söz Edimleri Kuramı*ndan hareketle bir karşılaştırmasını yapmayı deneyeceğiz.

Öncelikli olarak, mantıkçı paradigma ya da analitik felsefe olarak da bilinen anlayışın görüşlerine kısaca değinmekte fayda görmekteyiz. Analitik felsefe, özellikle Anglo - Sakson dünyada gelişen bir felsefe tekniğidir. Bu felsefenin, Frege ve Russell (1872-1970)'in çalışmalarıyla ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Daha sonra Wittgenstein'in I. dönem felsefesi mantıkçı paradigmanın gelişiminde büyük pay sahibi olmuştur Analitik felsefenin en önemli amacı, felsefe problemlerini dil yoluyla çözmektir. Bu çözüm için kullanılacak araç ideal bir dildir, çünkü gündelik dilin bulanık yapısı işi zorlaştırmaktadır. Bu nedenle ideal bir dil anlayışı, felsefi problemlerin dil içerisinde çözülmesine yardımcı olacaktır. Düşünme, sadece dil yoluyla analiz edilebilir Bu da önermeleri çözümlenmek ile mümkündür. Bu çözümlenme sayesinde bir tümcenin doğruluk değeri ve anlamı ortaya çıkarılabilir. Bu düşünce, Analitik felsefenin ilk evresidir ve bu ilk evrede Moore (1873-1958) ve Russell'in düşünceleri etkili olmuştur Analitik felsefenin ikinci evresinde ise Russell ve Wittgenstein, dili mantık ve felsefi açıdan incelemiş ve formel bir dil üzerinde durmuşlardır. Bu dönemde en sık karşılaşılan düşünce, felsefi problemlerin dil yardımıyla çözülebileceği ama bunun gündelik dilin sınırlarıyla değil, özel bir dil ile yapılabileceği düşüncesidir. Analitik felsefenin son evresinde ise mantıkçı pozitivistin temsilcileri Frege, Russel ve Wittgenstein'in fikirlerinden hareketle *doğrulamacılık* ilkesi yoluyla metafiziği ortadan kaldırmayı düşünmüşlerdir. Mantıkçı paradigmanın en dikkat çeken özelliği tümceler doğrulanabilir bir göndergeye sahip olması gerektiğine yönelik fikirleridir. Bu anlamda bir tümce ancak doğrulanabilirse anlamlı hale gelir.

Anlam sorunu dil felsefesinin en önemli sorunu hale gelmiştir. Anlam sorununun bir dil sorunu olduğunu düşünen yaklaşımlar dört ana başlık altında sınıflandırılmıştır (Altınörs, 2001: 3). İlki *Zihinci yaklaşım* olarak bilinen Locke'un görüşüdür. Locke'a göre bir sözcüğün anlamı onun zihinde canlandığı 'ide'dedir. İkinci yaklaşım Frege, Russell, Wittgenstein (I.dönem), Davidson ve mantıkçı pozitivistlerin oluşturduğu *Göndergeci yaklaşım*dır. Bu yaklaşım anlam sorununu, önermeler düzeyinde ele almakla birlikte, anlam ve gönderge arasında bağ kurmuşlardır. Bu bağ ise olgusal bir göndermedir. Üçüncü yaklaşım ise Blomfield ve Stevenson gibi düşünürlerin oluşturduğu *Davranışçı yaklaşım* olarak bilinmektedir. Burada ise tümcenin anlamı, dinleyicide yarattığı tepki olarak ifade edilir. Son olarak, dördüncü yaklaşım ise yazımızın da önemli bir bölümünü işgal eden *kullanımbilimsel* yani *pragmatik* yaklaşımdır. Wittgenstein (II.Dönem), Austin, Grice (1913-2006), Strawson (1919-2006) gibi düşünürler, bir tümcenin anlamının onun kullanıldığı şartlarda aramak gerektiğini ifade ederler.

Anlam problemi, analitik felsefenin merkez problemi olarak görülmeye başlandığında, bu problem, psikolojik bir algı konusundan ziyade mantıksal tutarlılık açısından incelenmesi gereken bir yapı olarak ortaya çıkar (Ferre, 1999; 4). Bu anlamda felsefenin konusu da *lengüistik anlam* olarak ifade edilir. Bu lengüistik anlamın analiz edilmesi gereken yer ise kelimelerin tek tek anlamı değil önermelerin ya da tümcelerin anlamıdır. Dolayısıyla anlam analizi bir anlamda önermenin analizi olarak algılanmıştır.

Analitik dönemin mantıkçı paradigma anlayışını eleştiren gündelik dil filozofları, doğal dillerle ilgilenmişlerdir. Gündelik dil filozofları, dili iyileştirme çabasına girişmemiş ve biçimsel dilin analizleri ile ilgilenmemişlerdir. Onlar, mantıkçı filozofların ideal dil anlayışını kabul etmezler. Çünkü gündelik dil filozoflarına göre ideal dil yapaydır ve onun bir sentaksı yoktur (Özcan, 2016: 16). Gündelik dil felsefesinin hazırlayıcısı olarak Wittgenstein'in ikinci dönem yazıları görülmektedir. *Felsefi Soruşturmalar* adlı eserinde önceki resim kuramı anlayışını terk etmiş görünen düşünür, *dil oyunları* kavramıyla dil felsefesinde yeni bir alan yaratmıştır. Gündelik dil filozoflarından bir diğeri ise Austin'dir. Austin 'performatifler' ve 'söz edimleri' kavramıyla bu anlayışta etkili olmuştur. Austin, dünya ile aramızdaki ilişkinin en iyi şekilde gündelik dil ile ifade edilebileceğini düşünür. Austin, söylemin doğasıyla, dilde görülen sorunlarla, dil-eylem ilişkisi ile ilgilenerek *sözün eylemselliği* düşüncesini ileri sürmüştür.

Analitik felsefenin her bir temsilcisinin farklı farklı düşünceleri olsa da bu felsefeyi ortak bir adlandırmaya tabi tutmamızı sağlayan en önemli noktalar; felsefi problemleri dil açısından ele almaları ve çözümünü de dil analizi yoluyla gerçekleştirmeye çalışmalarıdır (Rossi, 2001: 1).

İdeal Dil Arayışı ve Mantıkçı Paradigma

Çağdaş dil felsefesi olarak da adlandırılan analitik felsefe, büyük oranda Frege ve Russell'in çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Her iki düşünürün de üzerinde ayrı ayrı çalıştığı

Aritmetiğin Temelleri konusu, ‘dil’ den kaynaklandığını düşündükleri kimi zorluklarla karşılaşmalarıyla sekteye uğramıştır ve bu durumu çözmek için ‘dil’ e yönelmişlerdir. Bu yönelim, doğal ya da gündelik dilin eleştiriye tabi tutulması ve ondaki eksikliklerin giderilmesi gerektiği sonucunu doğurmuştur.

Frege, bu konudaki çalışmaları başlatan ilk kişi olmuştur. Bir matematikçi olan Frege, anlam konusunda bilimsel ve sistematik bir yol izlemeye çalışmıştır. Bu anlamda aritmetiği mantığa indirgemeye çalışan Frege, *Aritmetiğin Temelleri* adlı yapıtında ‘sayı nedir?’ diye sorar. Bu soruyu cevaplamak için matematiksel ifadelerin çözümlemesinin yapılması gerektiğini düşünen Frege, buradan mantığa geçer. Nitekim Frege Mantığı, doğruluğun en genel yasalarının bilimi olarak tanımlar (Frege, 1980: 68). Bu geçiş ‘mantıksalcılık’ olarak adlandırılır. Aritmetiği mantığa indirgeyen Frege, dilin kusurlu yapısından formel bir yapı oluşturularak kurtulabileceğini düşünür. Çünkü gündelik dil, kusurlu ve yarı objektiftir. Bundan kurtulmanın yolu ise mantıktır. Frege, **Begriffsschrift** (Kavramsal Yazı) (1879) adlı eserinde gündelik dilin yetersizliklerini aşip yeni bir dil ortaya koymaya çalışır. Frege, gündelik dilin iletişim için uygun olduğunu fakat filozof felsefe, bilim insanı bilim yaparken bu gündelik dilin yetersiz ve hatta hatalı olabileceğini ifade eder (Özcan, 2014: 40).

Frege’nin dilin mantığına yönelik görüşleri, Analitik felsefesinin ortaya çıkmasının önemli etkenlerindendir. Frege, mantığı düşünmenin temeline oturtmaktadır. Ona göre mantık, doğru düşünmeyi sağlayan bir bilimdir. “Mantığa atfettiğimiz görev, konusu ne olursa olsun tüm düşünme faaliyetlerinde en yüksek genellikte neyin sağlandığını söyleyebilmesidir. Düşünmemizin ve bir şeyi doğru kabul etmenin kurallarının doğruluğun yasalarıyla belirlenmiş olduğunu varsaymak zorundayız. Kurallar, yasalarla birlikte verilmiş olmaktadır. Dolayısıyla diyebiliriz ki: Mantık, doğruluğun en genel yasalarının bilimidir” (Frege, 1979: 139). Frege’nin mantığa atfettiği bu önem onun aynı zamanda *Anlam ve Referans* adlı eserinde dilsel bir işaret ve onun gönderimi arasındaki ayrımı açıklamasına zemin hazırlamıştır.

Frege, anlam ve gönderme arasında ayırım yapar. Bunu önce ‘özdeşliğin’ ne olduğu yönündeki soruyu cevaplamakla ifade etmeye çalışır. Frege, özdeşlik ilişkisini adlar arasındaki ilişki olarak görür. Frege’nin bu konudaki fikirlerinin değiştiğini de belirtmekte fayda var. O *Anlam ve Referans* adlı eserinde önce eski görüşünü sunar ve daha sonra yeni görüşünü açıklar. Burada Frege, Babillerin Venüs gezegenine hem *sabahyıldızı* hem de *Akşam yıldızı* dedikleri durumu örnek olarak verir. “Sabahyıldızı, sabahyıldızdır” önermesi ile “sabahyıldızı, akşam yıldızdır” önermesi birbirinden bilişsel olarak farklıdır (Frege, 1988: 26). Ama her iki tümce de aynı nesneye gönderimde bulunmaktadır. O zaman özdeşlik ilişkisi nasıl bir ilişkidir? sorusunun cevaplanması gerekmektedir. İlk önerme analitik bir önerme olarak bize bir bilgi sunmuyor görünüyor. İkinci önerme ise astronomi ile ilgili bir önermedir ve sentetiktir. Babiller, sabahyıldızının akşam yıldızı olduğunu bilmedikleri için her iki yıldızın da Venüs gezegenine gönderme yaptıklarını bilmiyorlardı. Ama biz şimdi biliyoruz ki sabahyıldızı, aslında akşam yıldızdır ve her iki önermenin de göndergesi aynıdır. Yani iki farklı önerme aynı ada göndermede bulunmaktadır. Eğer özdeşlik ilişkisi nesnelere arasında bir ilişki ise o zaman özdeşlik yargısı kendisi ile başka bir nesneyi açıklamış olurdu. Oysa örnekte görüldüğü gibi tek bir nesneden söz edilmektedir. Bu durumda, a=a gibi bir önerme a=b gibi bir önerme ile

farklılık göstermektedir. Nitekim Frege, “O halde, bir bağıntı, bir şeyin kendisine göre açıklanmasıdır ve gerçekte o öyle bir şeydir ki kapsadığı her bir şey başka bir şeye değil kendine dayanır” (Frege, 2015: 55) diyerek bu durumu açıklar.

Bununla birlikte Frege, anlamın öznel bir durumu değil nesnel bir durumu temsil ettiğini ifade eder. Zaten Frege'nin psikolojizmden uzaklaşmasının bir anlamda temeli de bu düşüncedir. O, bu konuda şu örneği verir: Bir teleskopla aya baktığımızda doğrudan ayı değil de onun imgesini görürüz. Bu teleskopun merceği üzerindeki imge hep orada kalacaktır. Diğer yandan teleskopa bakan kişinin gözbebeğinde oluşan imge ise öznedir. Teleskopun merceğindeki imge ise ‘anlam’a karşılık gelir (Frege, 2015: 60). Bu durumu (i)sözcüğün göndergesi (ii) sözcüğün anlamı ve (iii) anlamın biri tarafından kavranması, olarak ifade edebiliriz.

Bu anlamda, bir cümlenin doğruluk değeri onun gönderimine bağlı olmuş olur. Tümceler anlamı onların içerdikleri düşüncelerdir. Sabahyıldızı ve akşam yıldızı tümcelerinin her ne kadar göndermeleri aynı olsa da, anlamları farklıdır. Bununla birlikte her iki tümce de doğrudur, yani gönderimleri aynıdır. Frege'ye göre ancak *bildirisel* tümceler düşünce içerir (Frege, 1980: 62). Son olarak Frege'ye göre referansı olmayan kimi önermeler de vardır ve bu önermeler anlamdan yoksun değildir. Kurgusal önermelerin referansı yoktur ama onlar anlamsız değildir. Dolayısıyla her önermenin zorunlu olarak bir anlamı vardır fakat referansı olmak zorunda değildir (Özcan, 2014: 60).

Bir bütün olarak bir tümcenin yalnızca anlama sahip olması ama göndermeye sahip olmaması olanaklı mıdır? Her halükarda, bir kimse tıpkı anlama sahip olan ancak göndermeye sahip olmayan tümceler parçalarının bulunması gibi, bu tür tümceler de bulunmasını bekleyebilir ve göndergisiz özel adları içeren tümceler bu türe ait olacaktır. ‘Odysseus uykudayken Ithaka sahiline getirildi’ tümcesi açıkça bir anlama sahiptir. Ancak bu tümcede geçen Odysseus’ adının bir göndermeye sahip olup olmadığı kuşkuludur (Frege, 2015; 62).

Buradaki kurgusal bir durumdur ve referansı olmayan bir duruma gönderme yapar fakat anlamsız bir durumdan söz etmek doğru olmayacaktır. Dolayısıyla burada anlam yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Bir şiir, bir tiyatro eseri ya da kurgusal bir yapıt izleyici ya da dinleyicide de bir anlama sebep olurken, o göndergisiz olduğu için anlamsız olarak nitelendirilemez.

Frege'nin anlam ve referansa dair fikirleri Russell tarafından kabul edilmemektedir. Russell ‘On Denoting’ (Gönderme Üzerine) adlı eserinde anlam, olgu ve gönderme arasındaki ayırımı değinir. Burada Russell, anlam ile gönderme arasındaki bağıntı öneminden bahseder. Russell, önermeleri referans içerip içermemeleri bakımından üçe ayırır. (i) ‘Günümüz Fransa’sının kralı keldir’ gibi hiçbir referansı olmayan sahte önermeler; (ii) ‘Dünyanın Güneş etrafında dönmesi’ ya da ‘Günümüz İngiltere’sinin kraliçesi’ gibi belirli bir objeye referansta bulunan önermeler ve (iii) ‘Bir insan’, ‘Herhangi bir insan’, ‘Bütün insanlar’ gibi referansları belirsiz önermeler (Özcan, 2014: 183-84). Russell bu önermelerin ayırımı ise ‘Betimler Teorisi’nde gündeme getirmektedir.

Russell iki tür betimden bahseder: Belirli ve belirsiz betim. Belirli betim, tekil bir nesnenin betimini yapmak ya da ‘şöyle şöyle olan tek bir şey’ biçiminde ifade edilirler

(Ural, 2006; 67). Belirsiz betim ise genel bir yapıda ve tekil bir nesneyi ifade eden önermelerdir. Örneğin, ‘bir insan’, ‘herhangi bir yıldız’, ‘tüm ağaçlar’... Russel bu ayrım ile dilde gramerden başka mantıksal bir yapının olmadığını göstermeye çalışır.

Betimler teorisi bir anlamda işe yaramayan varlıkların elenmesi ya da ‘Ockhamlı’nın Usturası’nın kullanılması gibidir (Rossi, 2001; 16) . ‘Fransa’nın şimdiki kralı keldir’ gibi bir önermeyi ele alalım. Bu önerme, doğru ya da yanlış olarak ifade edilebilir mi? Bu önerme ‘Sokrates ölümlüdür’ önermesine biçimsel olarak benzemektedir. ‘Sokrates ölümlüdür’ ifadesi özne-yüklem ve kopuladan oluşan basit bir önermedir. Fakat ‘Fransa’nın şimdiki kralı keldir’ önermesi ‘Fransa’nın bir kralı vardır ve bu kral keldir’ gibi iki yargıdan oluşan bileşik bir önermedir. Bununla birlikte her iki önermenin doğruluk değeri kolay bir şekilde anlaşılabilirken ikinci önerme bir karışıklığa sebep olmaktadır. Yine aynı şekilde her iki önermenin anlamlı olduğu da söylenebilir. Sorun şudur ki ‘Fransa’nın bir kralı yoktur’ ve ‘Fransa bir krallık değildir’. Peki bu durumda, yani göndergesiz bir terim içeren bir önerme yanlış mıdır?

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız gibi Frege, bu tür önermelerin göndergesiz olsa bile anlamsız olmadığını ifade etmişti. Russell ise buna karşı çıkar. Bunu da ‘Fransa’nın kralı keldir’ önermesinin değillemesine bakarak yapmaya çalışır. (a) ‘Fransa’nın kralı keldir’ önermesi Fransa bir krallık olmadığı için yanlıştır. O halde mantık ilkelerine göre bu önermenin değili olan (b) ‘Fransa’nın kralı kel değildir’ önermesinin doğru olması gerekir. Bu durumda ortaya bir paradoks çıkmaktadır.

Russell bu paradoksu ‘çift anlamlılık’ ile çözer. Çözümü şöyle sunabiliriz.

(1A) Öyle bir x vardır ki, x Fransa’nın şimdiki tek kralıdır ve x keldir.

ya da

(1B) Fransa’nın şu anda tek bir kralı vardır ve o keldir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ‘Fransa’nın bir kralı olmadığı için bu önerme yanlıştır. Bu önermenin mantıksal değili ise şöyledir;

(2A) Öyle bir x vardır ki, x Fransa’nın tek kralıdır ve o kel değildir.

Ya da

(2B) Fransa’nın tek bir kralı vardır ve o kel değildir.

Bu durumda değilleme eklemi tüm tümceyi değillerse doğru, yalnızca yüklemi değillerse yanlış bir önerme ortaya çıkar. Böylece mantık yasaları çiğnenmeden hem (1) hem de (2) nolu önermelerin nasıl yanlış oldukları açıklanabilir (İnan, 2012: 67) .

Dolayısıyla Russel’in çözümü, tek tek terimleri değil; belirli bir betimi içeren tüm önermeyi analiz etmektir. ‘Fransa kralı keldir’ önermesi belirsiz bir terim altında şöyle ifade edilir: “Fransa kralı olan bir x vardır ve Fransa kralı olan x keldir.” O zaman Fransa kralı yoksa önerme yanlıştır ve anlamsız değildir.

Yine Russell, dil ile dünya arasında bir paralellik olduğu düşüncesini benimseyen ‘mantıksal atomculuk’ öğretisiyle dil felsefesinde yeni bir tartışma başlatmıştır. Russell’ın 1918 yılında geliştirdiği bu düşünce, yeni-Hegelci monizm eleştirisinin ve Peano ve Frege’nin modern mantığıyla karşılaşmasıyla ortaya çıkmıştır (Rossi, 2001; 21). Aynı zamanda Wittgenstein’in da etkisinin görüldüğü ‘mantıksal atomculuk’, “dille düşüncenin atomik önermeler adı verilen ve dış gerçeklikteki atomik olgulara karşılık gelen bölünemez ve aynı bileşenlere ayrılarak analiz edilebileceğini ifade eden öğretisi” (Cevizci, 1999; 573) olarak tanımlanır. Russell, mantıksal atomculuğu bir yöntem olarak sunar ve onu, çözümleneme yolu ile artık çözümlenemez ifadeler kadar götürmek olarak tanımlar (Russell, 1962; 37).

Atomsal önermeler mantıksal formda ifade edildiğinde basit önermeler olarak düşünülebilir. ‘Bütün insanlar ölümlüdür’ önermesi birden fazla yargı bildirirken ‘Sokrates ölümlüdür’ ifadesi özne-yüklem ve kopuladan oluşan basit bir önermedir. Bir önermenin basit olabilmesi için ‘ve’, ‘veya’, ‘eğer’, ‘ise’, ‘ancak ve ancak’ gibi bağlaçları almaması gerekir. Atomsal önermeler ya doğru ya da yanlışlardır ve olgusal bir karşılığa sahiptirler. Yani atomsal önermeler atomsal olgulara karşılık gelirler. Dolayısıyla dilin yapısıyla dünyanın yapısı arasında bir paralellik söz konusudur. Dilin yapısı dünyayla olan ilişkimizi düzenlemekle ortaya çıkar. Fakat bu paralellik gündelik dilin kusurlu yapısıyla ifade edilmez. O ideal bir dil ile yani mükemmel bir dil ile ortaya çıkar. Bu “dilde her basit nesne için yalnız bir kelime vardır. Birden fazla kelime yoktur. Kaldı ki; bileşik olan kelimelerin basit olanlarını birleştirerek elde ederiz. Bu şekilde tasarlanan dil, dış dünyanın gerçeklerini aynen bize yansıtacaktır. Diğer bir ifadeyle, dış dünyanın resmi olacaktır” (Russell, 1964; 335) şeklinde ifade edilir.

Mantıksal atomculuk, olgulara karşılık gelen önermelere doğruluk değeri verebileceğimizi söyler. Bu anlamda Russell, önermelerin dış dünya ile birebir örtüşmesi durumuyla ilgili ideal bir dil geliştirme yoluna gider. Dil ile dünya arasındaki uygunluk düşüncesi, daha sonra Russell’ın öğrencisi olan Wittgenstein’in birinci dönem düşünceleriyle devam etmektedir. Wittgenstein’in ilk dönem düşünceleri, mantıksal atomculuğun geliştirilmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte, onun *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı Almanca eserindeki fikirleri kendisinden sonra gelen mantıkçı pozitivistlerin de kutsal kitabı olarak görülecektir. Rossi, mantıkçı pozitivistlerin, Wittgenstein’in düşüncelerini doğru anlamadığını iddia ederek, “bir dizi ‘yanlış yorum’ ve yanlış anlama, onun mantıkçı-pozitivistlerin ‘kitab-ı mukaddes’ine dönüşmesine (Rossi, 2001; 27) neden olduğunu savunmuştur.

Wittgenstein, hocası Russell ile farklı kaygılar taşımaktaydı. Yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi Russell’ın kaygısı epistemolojik bir yapıdaydı. Wittgenstein ise önermelerin yapısı ve onların dünyayla olan ilişkisi üzerine odaklanmıştı (Soykan, 1981; 7). Russell’ın *Betimler Teorisi* ve onun analiz yöntemini çok önemli bulan Wittgenstein, dil ile dünyanın nasıl örtüştüğü konusunda hocasından ayrılmıştır. Bu ayrım da onun mantık-dil-dünya arasında bir anlam kuramı geliştirmesine neden olmuştur.

Wittgenstein *Tractatus*’ta ‘Dilimin sınırları dünyanın sınırınıdır’ derken şunu ifade etmektedir: “...dilimin dışında hiçbir şey söyleyemem; o halde benim için dilimin dışında bir dünya ve benim için bir dünya yoktur... Benim dilimden bahsedebiliyor olmam bana benim kendimin bu dilin bir sınırı olduğumu ve dünyanın bir sınırı olduğumu gösterir”

(Hadot, 2009; 38). Dünya olgulardan meydana gelir; dil ise, olguları direkt veya dolaylı olarak göstermektedir. Bundan dolayı, dilin yapısı dünyanın yapısına uygundur.

“1. Dünya olduğu gibi olan her şeydir.

1.1Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil.

1.11Dünya olgular yoluyla belirlenir ve şu yolla ki, bu, bütün olgulardır.

1.12 Çünkü olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğu, aynı zamanda da bütün nelerin olduğu gibi olmadığını belirler.

1.13 Mantıksal uzam içindeki olgular, dünyadır (Wittgenstein, 2005: 15).”

Böyle olunca da dil düşünceyi, düşünce de olguları yansıtacaktır. Dilin, dünyanın sınırları içerisinde yer alması anlamında bir sınır belirlendiğinde, var olanların da ifade edilmesi ancak dil ile olanaklı hale gelir. Dil ile olgular arasındaki ilişkiler de mantık ilkeleriyle kurulacaktır. Bu anlamda mantık dil ile dünya arasındaki bağı kurar. Mantık dünyanın bir yansımasıdır. “Mantık bir öğreti değil, dünyanın tasarımıdır. Mantık aşkındır (6.13) (Wittgenstein, 2005: 153). Bu anlamda mantık dil ile dünya arasındaki kurucu unsurdur. Yapılacak olan mantıksal çözümleme de bu ilişkiyi anlamak içindir. Bu yöntemle anlamlı yani doğrulanabilen veya yanlışlanabilen bir tasavvur mümkün hale gelir (Özcan, 2014: 247).

Tractatus'un amacı, düşüncelerin ifade edilmesine bir sınır çizmek yani dilin sınırlarını belirlemektir. Buradaki amaç, dünyanın realitesine belirtmek değil realite yoluyla dilde ifade edilen şeyin sınırlarını göstermektir. Bu anlamda bu sınır çizme durumu dilin içinde olabilir ve böylece onun dışında kalan şeyler anlamsız bir durum belirtecektir. Wittgenstein, sözü geçen eserinin önsözünde bu durumun şöyle ifade etmektedir:

“Kitap böylece, düşünmeye bir sınır çizmek istiyor, ya da, daha çok düşünmeye değil, düşüncelerin dile getirilişine: Çünkü düşünmeye bir sınır çizebilmek için, bu sınırın iki yanını da düşünebilmemiz gerekirdi (yani düşünülmeğe elvermeyeni düşünebilmemiz gerekirdi). Sınır, öyleyse, yalnızca dilin içinde çizilebilecektir, ve sınırın ötesinde kalan da, düpedüz saçma olacaktır” (Wittgenstein, 2005: önsöz).

Wittgenstein, bilenebilecek olanların olgularla sınırlı kalacağını ve bu olguların da dünyayı resmettiğini ifade eder. Bu durumda, değer ifade eden şeyler dünyanın dışına itilir. Çünkü dilimiz olduğu gibi olan şeyleri yansıtır. “Çünkü olguların toplamı, neyin olduğu gibi olduğu, aynı zamanda da bütün nelerin olduğu gibi olmadığını belirler (1.12) (Wittgenstein, 2005: 15). Etik, estetik v.b ile ilgili hiçbir cümle resmi yapılabilen bir durum belirtmez ve bilgi değildir. Resmi çizilebilen şey anlamlıdır. Öyleyse resmi çizilemeyen değer alanı, olguların dışında olduğu için anlamsızdır. Dünyanın anlamı da bilme alanımızın içinde değildir. Çünkü “Dünyanın anlamı, dünyanın dışında olmalıdır. Dünyanın içinde her şey nasılsa öyledir” (6.41) (Wittgenstein, 2005: 167). Bu anlamda dünyanın bir anlamı varsa o ancak Tanrı için mümkün bir şey olurdu. Bize dünyanın resmini veren tüm önermelerdir. Tüm önermeler tüm doğa bilimlerinin de içinde yer alır. Dolayısıyla önermelerin toplamı dünyanın doğru bir resmini verir.

Önermeler, hakikati ya da bir diğer deyişle cümlelerin anlamını veren yegane şeydir. Nitekim dil ancak önerme ile oluşur. Önermeler yoluyla ortaya çıkan gerçeklik, olguların resmidir. Bu nedenle anlamlı ya da anlamsız olma, doğru ya da yanlış olmayı belirler. “Tümce ancak gerçekliğin bir tasarımı olabilmesi ile, doğru ya da yanlış olabilir (4.06) (Wittgenstein, 2005: 55). Bir resmin tasarımlara uygun olması onun doğruluğunu ve uygun olmaması da onun yanlışlığını gösterir. Bu durumda resmin renesnelere uygun olması dil ve düşünceye de uygun olduğu anlamına gelir. “Resim, gerçekliğin bir modelidir (2.12) (Wittgenstein, 2005: 23). Dolayısıyla resim bir olgu olarak görülür. Dünya ile dil arasındaki bağı kuran işte bu resmetme durumudur.

Dil-düşünce arasındaki bu ilişkinin bu şekilde belirlenmesi ve olgu durumlarının ifade edilmesinin temeli, Wittgenstein’in *dil eleştirisi* idi. Wittgenstein’a göre, dil düşünceyi örter ve felsefi problemlerin başlangıç noktası da burada başlar. Çünkü dil önermelerin toplamıdır ve önermeler de bize olgular nasılsa onların öyle verilmesini sağlarlar. Bu nedenle felsefi sorunların bir çoğu yanlış değil ama anlam dışıdır. Felsefi sorunların, sorun olarak ortaya çıkmalarının nedenini, dilin mantığının yanlış kullanılması olarak gören Wittgenstein, bu problemlerin kesin bir şekilde çözülebilmesi için dildeki belirsizliklerin giderilmesi gerektiğini ifade eder. Dil, olguların betiminin ötesine gitmemelidir. Bu anlamda felsefenin görevi dilin/düşüncenin mantıksal berraklığını sağlamaktır. Dolayısıyla felsefe bir öğreti değil bir etkinliktir.

“Felsefe konularında yazılmış çoğunluk tümceler ve sorular yanlış değil, saçmadır. Bu yüzden de bu türden soruları hiçbir şekilde yanıtlamayız ancak saçmalıklarını saptayabiliriz. Filozofların çoğunluk soruları ve tümceleri, dil mantığımızı anlamamıza dayanır (Bunlar, İyi’nin Güzel’den daha özdeş olup olduğu türünden sorulardır.) (4.003). Bütün felsefe ‘dil eleştirisi’dir (4.0031) (Wittgenstein, 2005: 47). ”

Yukarıda da ifade edildiği gibi dil, kendisinin dışında hiçbir şeye dayanmaz. O, a priori olarak verilmiştir. Dilin ötesine gidilmez. Dilin evrenselliği de böyle anlaşılabilir. Bunun yolu ise gündelik dilden değil sembolik ya da ideal dilden geçmektedir. Gündelik dilde bir çok aynı kelime çok farklı anlamlara gelebilmektedir. Gündelik dilin bu yapısı felsefi problemlerin ortaya çıkmasının da nedenidir. Wittgenstein, gündelik dilin gereksiz ya da yetersiz olduğundan değil onun yanlış kullanımlara sebep olduğundan söz eder. Bu yanlış kullanımlar olguları da doğru resmetmez. Gündelik dilin hatalarına düşmemek için mantıksal dilbilgisine-mantıksal sözdizimine- boyun eğen bir dil (3.325) (Wittgenstein, 2005: 39) gereklidir. Bu ideal dil aynı zamanda görecelilikten de kaçınmamızı sağlayıp anlamın objektif verilmesini de sağlar. Gündelik dilin aynı sözcüğü farklı anlamlara referans olarak sunabilmesinden kaynaklanan hatalar, sembolik dilde, aynı göstergenin farklı sembollerle karıştırılmasına izin vermez, sembolik dil mantıksal gramere ve mantıksal sentaksa boyun eğen (3.325) (Wittgenstein, 2005: 39).

Wittgenstein’in bu ideal dil - gündelik dil ayrımı, büyük oranda Frege ve Russell’dan etkilenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Gündelik dilin nasıl işlediğini anlamak için, bu düşünürlere göre sözcelerin, görünen biçimlerinin ötesinde, mantıksal biçimlerini analiz etmelidir. Mantıksal biçim, bu ideal dillerden esinlenen bir analizle ortaya çıkabilir (Özcan, 2014: 227). Bu nedenle Wittgenstein, olguların resmini çekebileceği ve onları daha net ifade edebileceği bir ideal dil oluşturmak istemiştir (Soykan, 1981: 53).

Anlamın ne olduğu, olguların dışında kalan alanların bir anlamı olup olmadığı, deneyimlerin ve gözlemlerin ötesinde bir gerçeklik olup olmadığı gibi sorular etrafında bilimsel olan ve olmayan arasında bir ölçü oluşturmaya çalışan ve bu ölçütle felsefeye yeni bir misyon biçme iddiasıyla yola çıkan mantıkçı pozitivism, yirminci yüzyılın neredeyse bütün bir ilk yarısı boyunca oldukça büyük bir etki yapmış olan bilim tasavvuru ve bu bilim anlayışı üzerinden geliştirdiği bilimsel dünya görüşüyle seçkinleşir. Bu topluluk, genel olarak, Wittgenstein temelli bir anlayış sergilemekle birlikte, klasik empirist bir temele de sahiptir. Frege, Russell ve Wittgenstein'in mantık ve dil ile ilgili fikirlerinden hareketle, mantık ve dil ile ilgilenen bu topluluk, bu ilgileri ile birlikte felsefe de yeni bir tartışma alanı yaratmışlardır (Ural, 2006: 57).

Mantıkçı pozitivism, bilim ve felsefe anlayışını oluşturan ve benimseyen felsefeci ve bilim insanları arasında Moritz Schlick (1882-1936), Hans Hahn (1879-1834), Philipp Frank (1884-1966), Friedrich Waismann (1896-1959), Felix Kaufmann (1895-1949), Herbert Feigl (1902-1988), Viktor Kraft (1880-1975), Kurt Gödel (1906-1978) ve Rudolf Carnap (1891-1970) gibi isimler sayılabilir.

Bu anlayışın ilk hedeflerinden biri, felsefenin nasıl bir etkinlik olduğunu ortaya koyarak, aslında bilimsel dünya görüşünün içinde felsefenin yerinin olmadığını göstermektir. Mantıkçı pozitivist yaklaşımın en önemli temsilcilerinden biri olan Carnap'a göre, ampirik olarak ilkesel bir biçimde doğrulanamayan bütün önermeler anlamsızdır. Bu nedenle felsefe için bilimlerin boş bıraktığı bir olgusal alan olmadığına göre, o da ancak bilimlerin kullandıkları kavram ve ispatlama yöntemlerini açıklığa kavuşturmakla ilgilenmelidir (Demir, 2000: 40). Böylelikle felsefeye bırakılan alan belirlenmiş oluyordu. Wittgenstein, "felsefe bir öğreti değil, tersine bir etkinliktir. Felsefenin sonucu felsefi önermeler değildir, önermelerin açık hale gelmesidir" demektedir. Bu ise dil analizleri ile mümkündür. Fakat dil analizi, bilim dilinin teorisi haline gelemez. Bu nedenle felsefe eleştirmeninin, Wittgenstein'in ifade ettiği üzere, merdiveni tırmandıktan sonra onu itip atması gerekir.

Aynı sorunla ilgili olarak Carnap, 'felsefe denilen çözülemez sorunlar yumağının yerine bilimsel mantık geçer' fikrini temele almıştır. Böylece mantıkçı pozitivist anlayışa göre bilim hakikati arar, felsefe ise sadece analiz eder. Bilim sorunların çözümlerini sağlamaya çalışır, felsefe ise sorunların nasıl kurulacağını öğretmenin ötesine geçmez. Başka bir ifadeyle bilimin meselesi ifadelerin gerçekliği üzerine kuruluyken, felsefenin asıl odak noktası onların mantıksal anlamıdır. Bu anlamlılığın ölçütü ise şu şekilde belirlenmektedir: Mantıksal pozitivismın anlamlılık ölçütüne göre, bir önermenin bilgi içeriği taşıması veya anlamlı olabilmesi için; ya doğrudan olgusal bir dille, ya da sonuçta olgusal bir dilin kısaltılması şeklinde ifade edilmiş olması gerekir (Demir, 2000: 40). Farklı bir deyişle bilim hakikatleri söyler, felsefeyse bunların nasıl ifade edilmesi gerektiğini öğretir. Reichenbach bu düşünceyi şu şekilde ifade etmiştir: "Bilginin aşkın anlayışına karşıt olarak yeni empirizmin felsefesi bilimin işlevsel bir anlayışı olarak adlandırılabilir. Bu yoruma göre bizim bilgimiz, başka bir dünyaya dayanmaz, tersine bu dünyadaki şeyleri tarif eder ve pratik bir işleve sahiptir çok belirgin bir amaca, geleceği tahmin etmek amacıyla dayanır" (Reichenbach, 2000: 186).

Mantıkçı pozitivistlerin dil analizine ve metafiziğe karşı olan eleştirilerinin temelinde, felsefenin deneysel bilimlerin modeli üzerine kurma düşüncesi yatmaktadır

(Ural, 2006: 58) ve bunun tek yolu da ‘doğrulanabilirlik’ yöntemidir. Bilim olan ile olmayan ya da anlamlı olan ile anlamsız olan arasındaki farkı ortaya çıkarma iddiası taşıyan bu yöntem, “bir önermenin doğru olup olmadığı, o önermenin içeriğinin olgularla desteklenip desteklenmemesine bağlıdır. Olgularla desteklenip desteklenmediği de, ancak duyular yolu ile tespit edilebilir. Dolayısıyla bir önerme duyularla tespit edilebilecek olgular dışında bir içerik taşıyorsa bunun doğru olup olmadığı belirlenemez” (Ayer, 1984: 14). Dolayısıyla dilsel olarak ifade edilen bir önermenin anlamlı olabilmesi için bir olguya bağlı olması yani doğrulanabilmesi gerekir. Böylece doğrulanamayan önermeler anlamsız birer yığın haline gelmektedir. Metafizik ifadeler de doğrulanamadığı için herhangi bir anlamdan yoksundur.

Mantıkçı anlayışın bu genel düşüncelerine bakıldığında aslında kendilerinden önce anlam ve gönderge konusunda bir ayırım yapılabileceğini söyleyen Frege’den bir adım geriye gittikleri söylenebilir. Çünkü hatırlanacağı gibi Frege, anlam ile gönderge arasında zorunlu bir bağ olmasını esnek bir anlayışla değerlendirmiş ve göndergesi olmayan önermelerin anlamsız olmadığını savunmuştur. ‘Zeus, bir Yunan tanrısıdır’ gibi bir önerme göndergesi olmasa da anlamsız değildir. Çevre düşünürlerinin ise olgusal bir karşılık olarak gördükleri anlam sorunu, ahlaki din, sanat ve estetik gibi birçok alanın anlamsız olarak nitelenmesine sebebiyet verdiği gerekçesiyle eleştirilmiştir.

Fonksiyonel Analiz ya da Gündelik Dil Felsefesi

Mantıksal analiz, dilin analizini, düşünceleri aydınlatmak ve önermelerin anlamlarını kavramak için tek yol olarak görmektedir. Bu durumda *önermelerin anlamı problemi* dilin analiz edilmesiyle ortaya çıkarılmaktadır. Bu iddia aynı zamanda, olgusal olan yani bilimin konusu olan önermelerin geçerli ve anlamlı olduğu fikrini savunur. Mantıkçı paradigmanın dile ve anlama yönelik bu fikirleri, özellikle Wittgenstein’in *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseriyle eleştiriye tabi tutulmuştur. Wittgenstein, *Tractatus*’taki düşüncelerini büyük ölçüde değiştirerek, *anlamın resim kuramı* düşüncesinden, *kullanım olarak dil* fikrine geçiş yapar. Bu geçiş aynı zamanda olağan dilin önemini ortaya çıkmasını da sağlar. Resim kuramı, olgusal olanı, anlamın ve doğrunun temeline yerleştirmekte ve gündelik dilin bulanık yapısından yapay dilin evrenselliğine vurgu yapmaktaydı. Bu bir anlamda, dilin çok dar bir çerçeveden değerlendirildiği anlamına da geliyordu. Dolayısıyla, mantıkçı paradigmaya yönelik eleştiriler, dilin fonksiyonel yapısının dışarıda bırakıldığına yönelik düşünceleri içermektedir.

Fonksiyonel analizci, dilin doğal haline vurgu yapar. Onlara göre dil, tıpkı bir organizma gibi canlıdır. Bu organizma, sosyal niteliğe sahiptir ve bu niteliğinden arındırılırsa, tam olarak anlaşılmaz. Çünkü dil, doğal bir şekilde ancak sosyal olarak gelişir. Sosyal toplulukların farklı olması gibi dil de çeşitlidir. Mantıkçı paradigma dili, olguları resmetme olarak ifade ederken fonksiyonel yaklaşım, dilin bu yönünü dışlamayıp onun aynı zamanda çok farklı fonksiyonlara sahip olduğunu da vurgular. Bu fonksiyonlar, dilin anlamının kullanımla ortaya çıkması, toplumsal anlaşma ve ilişkileri düzenlemesi, bir sözcüğün birden fazla anlamının olabileceği ve dil sosyal bir yapıda olduğu için, pratik sonuçlarının olduğuna yönelik fonksiyonlardır. Bu anlamda fonksiyonel analiz için “dil, meşru pek çok kullanımı olan karmaşık, sosyal bir üründür” (Ferre, 1999: 81).

Dilin fonksiyonel olarak değerlendirildiği *gündelik dil felsefesi*, dil felsefesinin ikinci analiz dönemi olarak adlandırılır (Özcan, 2016: 13). Bu ikinci analiz döneminin en önemli iki düşünürü olarak Wittgenstein ve Austin kabul edilmektedir. Bu düşünürlerle birlikte dil felsefesinin ilgisi, mantık-matematik analizinden gündelik dilin analizine kaymıştır (Recanati, 2008. 46).

Gündelik dil filozofları, mantıkçı paradigmanın *anlama* yükledikleri dar kalıplılığın doğru olmadığını, bu nedenle dilin sınırlarının genişletilmesi gerektiği ifade ederler. Gündelik dil filozoflarının diğer itiraz noktası ise ideal dilin yapay olması ve onun bir sentaksa sahip olmamasıdır (Özcan, 2016: 16). Bu anlamda gündelik dil felsefesinde anlamdan ziyade kullanım ön plandadır. Dolayısıyla, *anlamı aramayın, daha çok kullanımı araştırın* düşüncesi bu felsefesinin sloganı haline gelmiştir (Ferrre, 1999: 81).

Wittgenstein ve Austin'in gündelik dil felsefesinin öncüleri olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Bununla birlikte bu felsefesinin temsilcileri olarak Grice (1913-2006), Ryle (1900-1976), Strawson (1919-2006), Moore (1873-1958), Putnam (1926-2016) gibi isimleri sayabiliriz. Biz yazımızın sınırları gereği sadece Wittgenstein ve Austin üzerinde duracağız.

II. Wittgenstein, geç dönem Wittgenstein, gibi isimlerle anılan Wittgenstein'in *Felsefi Soruşturmalar* adlı eseri, onun neredeyse, ilk dönemine göre, bambaşka bir düşünür olduğu izlenimi vermektedir. Wittgenstein *Felsefi Soruşturmalar* eserinin önsözünde, önceki eserini okuduğunu ve iki dönemin birlikte okunmasıyla görüşlerinin daha iyi anlaşılacağını ifade eder. Wittgenstein, bu ikinci dönem eseriyle “gerçekliği olduğu gibi yansıtan resim analojisinden bunun olanaksızlığının fark edildiği kullanım analojisine geçiş yapar” (Quinton, 1985: 120). Bu geçiş, aynı zamanda dil felsefesinin seyrinin değiştiğinin de bir göstergesi olarak ifade edilebilir.

Wittgenstein, önermenin anlamlarının olgusal durumu resmetmesi gerektiği düşüncesinden, sözcüğün kullanımına yönelmiştir. Bir ifade ancak kullanıldığı bağlam içinde anlamlı olmaktadır. Wittgenstein'in ‘kullanım olarak dil’ düşüncesi, dilin sosyal, toplumsal ve kendi içine dönük yapısına vurgu yapar. Bu sosyal yön, bir anlamda, onun *dil oyunları* kavramına da gönderme yapar. Wittgenstein, dil oyunları kavramı ile ilgili eseri boyunca tam bir tanım vermek yerine kimi örnekler ve analogiler sunmaktadır. Dil oyunları, “emirler vermek; onlara itaat etmek”, “bir objesi tasvir etmek”, “bir olayı anlatmak”, “metrik sistemde ölçüm yapmak”, “tiyatro yapmak”, “bir bilmecenin cevabını bulmak”, “teşekkür etmek”, “soru sormak”, “alkışlamak” gibi durumları anlatan ve bu durumların kullanım ile anlamlı olduğu bir yapıya sahiptir (Wittgenstein, 2010: 16). Dil oyunlarının kuralları vardır ve onu sadece öğrenmek değil uygulamak gerekir. Anlamın kullanımı göstermesi için bu gerekli bir durumdur. Saklambacın tüm kuralları bilinse bile, bu oyun öğrenilmiş sayılmaz. Bu oyunu oynamak gerekir. Bu nedenle dil oyunları da kendini ancak pratikte gösterir. Bu aynı zamanda bir yaşam biçiminin de bir parçasıdır. Dil oyunlarını bilmek, yaşam biçimlerini bilmek anlamına gelir. Wittgenstein bu durumu satranç oyunundan hareketle açıklar:

“Bir kimse birisine satrançtaki şahı gösterdiğinde ve ‘Bu şahtır’ dediğinde bu, ona bu taşın kullanımını anlatmaz – o önceden bu son noktaya kadar, şahın şeklini, oyunun kurallarını bilmedikçe. (...) Şu başka durumu düşünün: satrançı

birisine açıklıyorum ve bir satranç taşını göstererek diyorum ki: ‘Bu şahtır’ falanca hamleleri yapabilir v.s. Bu durumda şöyle diyeceğiz: ‘Bu şahtır’ (ya da ‘Buna şah denir’) sözcükleri yalnızca, eğer öğrenen, ‘bir oyunda bir taşın ne olduğunu zaten biliyorsa’ bir tanımdır. Yani, o önceden başka oyunlar oynadıysa ya da başkalarının oyunlarını izlediyse ‘ve anladıysa’ olanaklıdır. Ayrıca o yalnızca bu koşullar altında oyunu öğrenme sırasında uygun olarak ‘‘buna –yani bir oyundaki bu taşın ne ad veriyorsunuz?’’ diye sorabilecektir. Diyebiliriz ki: Ancak onunla nasıl bir şey yapacağını önceden bilen birisi anlamlı olarak bir adı sorabilir’’ (Wittgenstein, 2010: 31).

Böylece bir sözcüğün anlamı da onun dildeki kullanımını olarak kendini gösterir. Bir diğer deyişle ‘‘bir taşın anlamı onun oyundaki rolüdür’’ (Wittgenstein, 2010: 563).

Wittgenstein, dil oyunları kavramını ifade etmek için bir inşaat ustası ile çıracı arasında geçen diyalogu örnek verir. ‘‘Dil, A ustası ile B çıracının iletişimine hizmet ediyor olsun. A, yapı taşlarıyla yapı inşa ediyor: Tuğlalar, kolonlar, keresteler ve kirişler var. B’nin, yapı taşlarını A’nın gereksediği sıraya göre uzatması gerekmektedir. Bu amaçla onlar ‘tuğla’, ‘kolon’, ‘döşeme taşı’, ‘kiriş’ sözcüklerinden oluşan bir dil kullanılır. A onları yüksek sesle bağırıyor; B, filanca bir çağrıyla getireceği öğrendiği taşı getiriyor. – bunu tamamen ilksel bir dil olarak alın’’ (Wittgenstein, 2010: 2). Bu ilksel dil, Wittgenstein tarafından dil oyunları olarak düşünülmektedir (Wittgenstein, 2010: 7). Bununla beraber, dil oyunları tıpkı alet kutusundaki araçlar gibi çeşitlidir (Wittgenstein, 2010: 11). Bu nedenle, tek bir dil oyunundan bahsedemeyiz ve dil oyunları tek bir öze bağlı değildir. Çünkü dil oyunları temel olandır, kendisi bir temele bağlı değildir. Nasıl ki kâğıt oyunları, top oyunları, tahta oyunları gibi farklı oyunlarda ancak benzerlikler vardır bir öz yoktur, aynı durum dil oyunları için de geçerlidir. Wittgenstein bu duruma *aile benzerliği* der.

Wittgenstein’a göre dil, gündelik hayatımızın, akıl yürütmelerimizin, eylemlerimizin kaynağı olarak işlev görür ve o daha çok eyleme yöneliktir. Dil, bizim yaşam biçimlerimizi yansıtır. Bu anlamda, eğer gündelik dil hayatın ya da yaşam biçimlerinin bir yansımasıysa onun kesin ve katı kuralları da olmayacaktır. Bir yaşam biçimi değişirse, o yaşam biçimini yansıtan dil de değişir. Fakat kişiye özel bir dil olamaz. Çünkü dilin toplumsal olması ya da uyaşimsal olması gerekir. Bu anlamda bir dili öğrenmek, o topluluğun yaşam biçimini öğrenmek anlamına gelir. Dil oyunlarının durağan bir şey olmadığı, zamana göre değişebileceğini söylerken Wittgenstein’ın şu ifadesi referans alınmaktadır. ‘‘Ne bir metre uzunluğunda olduğunu, ne de olmadığını söyleyebileceğimiz tek bir şey vardır, bu da Paris’teki standart metredir. Ancak bu, şüphesiz ona sıra dışı herhangi bir özellik yüklemek değil, onun bir metre cetveli ile ölçme dil-oyunundaki kendine özgü rolüne işaret etmektedir’’ (Wittgenstein, 2010: 50).

‘Metre’ olarak ifade edilen uzunluk birimi neye göre belirlenmiştir? Wittgenstein, bu örneği verdiğinde, Paris’te saklanan, özel bir metal alaşımdan yapılmış bir çubuğun uzunluğu referans alınarak bu çubuğa ‘bir metre’ denmekteydi. Dolayısıyla, metre cinsinden tüm ölçümlerin referans noktası bu metaldir ve bu metal çubuğa *standart metre çubuğu* denirdi. Bu standart metre, ölçümlerin yapılmasını sağladı. Bu, *metrik sistemde ölçüm yapmaktır* ve bir dil oyunudur. Dil oyunlarının bu yapısı sayesinde bunları söylemek mümkün hale gelir. Fakat ortada yine de bir referans sorunu vardır. Dil oyunlarının bu

yapısı ya da kuralları, dil oyunlarının içinde söylenebilir değildir. ‘Metre’ örneğine geri dönecek olursak, standart metre çubuğunun ‘bir metre’ olduğu ya da olmadığı Wittgenstein’a göre *söylenemez*. Çünkü bir öze sahip değildir. Günümüzde artık, standart metre çubuğu kullanılmamaktadır. Artık metre, ışığın boşlukta 1/299.792.458 saniyede aldığı yol olarak tanımlanmaktadır (İnan, 2012: 106). Yani önceki dil oyunu artık oynanmamaktadır. Dolayısıyla dil oyunları, bize söyleyebilme imkanı verirken, kendisi söylenebilir olmamaktadır.

Dil oyunlarının yapısı, Wittgenstein’ın felsefeye biçtiği rol ile bağlantılıdır. Çünkü Wittgenstein, felsefenin her şeyi olduğu gibi bıraktığını ve hiçbir şeyi temellendiremediğini söyler. Felsefe dilin gerçek kullanımına hiçbir şekilde müdahale edemez (Wittgenstein, 2010: 123). Burada ise felsefeye dair şu sonuç çıkarılabilir: Felsefe sadece bir şey ne ise onu ifade etmeli, onu değiştirmeye çalışmamalıdır. Bununla birlikte yine felsefeye düşen, örneğin matematiksel bir problemi çözmek değil, bu sorunun neden olduğu durumları ortaya çıkarmaktır. Böylece felsefeye sadece betimleme hakkı kalmaktadır. “Felsefe her şeyi yalnızca ortaya koyar; hiçbir şeyi açıklamaz, hiçbir sonuç çıkarmaz” (Wittgenstein, 2010: 126). İşte böylece, felsefe problemleri de felsefenin sınırlarının bilinmemesinden kaynaklanır. Bununla beraber, dilin yanlış kullanılması da felsefi problemlerin ortaya çıkmasına neden olur. Felsefedeki hatalar, dilin olağan kullanımının dışında kullanılmasıyla ortaya çıkar. “Filozoflar, bir sözcük – ‘bilgi’, ‘varlık’, ‘nesne’, ‘ben’, ‘önerme’, ‘ad’ kullandıkları ve şeyin özünü yakalamaya çalıştıkları zaman insan daima kendisine şunu sormalı: bu sözcük, bu asıl evi olan dil oyununda gerçekten de hiç böyle kullanılır mı? Bizim yaptığımız, sözcüklerin metafizik kullanımlarından günlük kullanımlarına geri getirmektir” (Wittgenstein, 2010: 116).

Bir sözcük günlük kullanımın dışında kullanıldığında dil oyunları karıştırılmış olmaktadır. Wittgenstein, felsefi problemlerin de bu nedenle ortaya çıktığını ifade eder. Kullanımın yanlış olması anlamı da farklılaştırmış olur. Bu dil oyunlarını yanlış oynamak ya da kullanmak filozofun ‘yoldan sapmasına’ neden olur. Böylece aslında problem olmayan şeyler problem yani sahte problemler olarak ortaya çıkar. Bu durumu Wittgenstein, “Felsefi problemler dil tatile çıktığı zaman ortaya çıkar” (Wittgenstein, 2010: 38) şeklinde ifade eder.

Wittgenstein’ın dile dair bu ikinci dönem görüşleri, analitik felsefede aynı zamanda bir kırılma noktasına işaret eder. Wittgenstein’a göre felsefi analiz, dilin mantıksal yapısının formel bir şekilde işleme konulmasıyla değil, gündelik dilin çeşitli kullanımları ile yapılır (Özcan, 2016: 17). Dil oyunlarıyla “artık mantıksal bir analiz sayesinde tümceler atomal öğelerinin gün ışığına çıkarılması söz konusu değildir; yalın durumların, temel dilsel davranışların, gündelik konuşma formlarının kavranmasına yardımcı olması gereken bilginin betimlenmesi söz konusudur” (Rossi, 2001: 43-44).

Bu yardımcı olma durumu, kusursuz bir mantıksal dilsel yapı yerine, doğal olanın yani gündelik dilin kullanılması ve analiz edilmesiyle ortaya çıkar. Dil, salt mantıksal ve matematiksel bir denklem gibi değildir. O değişkendir. Etkiler-etkilenir, değişir-değiştirir, doğar ve ölür. Bu anlamda gündelik dil filozoflarına göre dil söyler ama yaptırmayı amaçlar. Bu nedenle her *söyleme* bir yapmadır. O, günlük hayatın içindeki tüm tecrübeleri içinde barındırır. Gündelik dil, toplumsal hayatın garantörüdür. Dil bir etkinliktir ve

eylemlere yol açar. Dil, kuşaklar boyunca ortaya çıkan ilişkileri somut hale getirir. Gündelik dil, alışılmış olanı ve işleyen bir yapıyı barındırır (Altınörs, 2001: 25).

Dilin edimsel yönüne vurgu yapan ve *söylemek* ve *yapmak* arasındaki ilişkiyi ön plana çıkaran Austin, özellikle mantıkçı paradigmanın yapay dil ve doğrulanabilirlik anlayışına karşı, *söz edimleri kuramını* ortaya koymuştur. Mantıkçı pozitivism, bilindiği gibi, anlam sorununu çözmeye çabasında, anlamlı-anlamsız önermeler ayırımına giderek, anlamlı olan önermelerin bilimin konusu olduğunu anlamsız olanların ise metafiziksel ve bilim dışı olduğunu ileri sürmüştür. Bu bir anlamda dilin dar kalıplara sıkıştırılması anlamına gelmektedir. Bu anlayış dilin yaptırma-yapma gücünü dışarıda bırakmıştır. Austin, bu anlayışa karşı çıkararak dilin, gündelik kullanımının insan hayatı için başat bir oynadığını vurgulayarak mantıkçı paradigmaya karşı çıkmıştır.

Bu karşı çıkış özellikle önerme-sözce ayırımında kendini gösterir. Dil, sadece önermelerin analiz edilmesiyle anlamlı bir yapı olarak düşünüldüğünde, bu durumun dışında kalan, bu önermeler gibi doğru-yanlış değerleri almayan sözceler yok sayılmış olur. Oysa Austin'e göre sözceler iletişimin ve insan hayatının kurucu öğeleridir (Austin, 2009: 59). Bu anlamda Austin, analizi yapılması gereken durumun tümcelerden ziyade, toplumsal yapı ve iletişimi oluşturan sözcelemeler olduğunu ifade eder (Austin, 2009: 153).

Austin, *How To Do Things With Words* adlı eserinde, dile ilişkin görüşlerini açıklarken, felsefesinin 'dilci felsefe', 'analitik felsefe' gibi isimlerle adlandırılmasına sıcak bakmaz. Austin'e göre, yaptığı dilsel çözümleme değil 'dilci fenomenoloji'dir (Austin, 2009: 18-19). Bu dilci fenomenoloji, *söz edimleri kuramı* olarak ifade edilir. Söz edimleri, özellikle mantıkçı paradigmanın, dilin 'bildirimsel' yönünü, bir durumu betimlemek ya da olguya işaret etmek olarak görmelerine karşı geliştirilmiştir. Doğrulanabilirlik ölçütü, dilin bildirim yönünü ön plana çıkarırken, kimi bildirimlerin sahte ya da anlamsız olduğunu da vurgular. Oysa Austin'e göre, sahte gibi görünen kimi sözceler, gerçek anlamda bildirim olup olmadıkları sorgulanmalıdır (Austin, 2009: 40).

Austin buradan hareketle, sözcelemleri 'saptayıcı' ve 'edimsel' olarak ikiye ayırır. Saptayıcı sözcelemler, bir şeyi betimleyen, gözlemleyen, doğru-yanlış olabilen kısacası olgulara yönelik olmalıdır. Edimsel sözceler ise doğru ya da yanlış olmayan, bir takım eylemlerin gerçekleşmesini sağlayan sözcelemlerdir (Altınörs, 2001: 38). Bu ayırımı rağmen aslında Austin, saptayıcı ve edimsel sözcelem arasında bir fark olmadığını, tüm sözcelemlerin edimsel olduğunu ileri sürer. Austin edimsel sözcelere şu örnekleri verir:

- a) "Evet – bu kadını yasal eşim olarak kabul ediyorum" (Nikah masasındaki sözcelem).
- b) "Bu gemiye Kraliçe Elisabeth adını veriyorum" (Bir gemiye ad verme törenindeki sözcelem).
- c) "Saatimi kardeşime miras bırakıyorum" (Bir vasiyetname sözcelemi).
- d) "Yarın yağmur yağacağına dair seninle 10 paunduna bahse girerim" (Austin, 2009: 141).

Bu örnekler, anlamlı birer sözcelemdir ve böylece onlar ne doğru ne de yanlış; ne betimleyici ne aktarıcı ne de olgusaldırlar. Bu ifadeleri dile getiren kişi, ne yapmakta olduğu şeyi açıklar ne de onaylar. O şeyi yapma niyetini gösterir.

Bu sözcelemlerin örneklerde görüldüğü gibi olduğu düşünüldüğünde, uygulanmış olması yani gerçekleşmiş olması gerekir. Dolayısıyla Austin, bu gibi sözcelemlerin başarılı olabilmesi için kimi koşulların yerine getirilmesi gerektiğini ifade eder. Örneğin, bir futbol hakeminin maç içerisinde düdük çalması –yerine göre- anlamlı ve geçerli bir durumdur. Aynı hakemin saha dışında düdük çalması herhangi bir hükme veya yargıya işaret etmez. Hakemin düdük çalması ancak saha içerisinde bir hüküm bildirir. Bu nedenle Austin, bir edimsözel ifadenin başarılı olabilmesi için yerine getirilmesi gereken koşulların neler olduğu ortaya koymaya çalışır. Aşağıdaki ifadeler ‘başarısız’ olmuş sözcelemlerdir:

- ‘Evet (kabul ediyorum)’ dediği sırada, hayatta olan başka bir kadınla evli olan erkeğin,
- Kızıdaki gemiye gecenin bir saatinde Stalin adını veren ayaşın,
- Kardeşine mısır piramitlerini miras bırakan kişinin,
- Bahse girdiği sırada sözünde durmaya niyetli olmayan kişinin

sözcelemleri, başarısız olmuş sözcelemlerdir (Altınörs, 2001: 38). Edimsel ifadelerin başarılı olabilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır;

(A1) Ortada belirli bir uyuşumsuz etkisi olan, kabul edilmiş bir uyuşumsuz prosedür olmalıdır.

(A2) Sözü edilen prosedür için kişi ve koşullar uygun olmalıdır.

(B1) Prosedüre katılan kişiler bunu doğru bir şekilde yerine getirmelidir.

(B2) Prosedüre katılanlar, gereklilikleri eksiksiz bir şekilde yerine getirilmelidir.

(C1) Katılan kişiler gerekli duygu, düşünce ve niyetlere sahip olmalıdır.

(C2) Katılanlar, sonuçta, niyetli oldukları davranışı sergilemelidir (Austin, 1975: 14-15)

Yukarıda verilen örneklerde de görülebileceği gibi, bu şartlardan birinin yerine getirilmemesi sözcelemin başarısız olması anlamına gelmektedir. Bu başarısızlık durumunu ikiye ayıran Austin, A1’den B2’ye kadar olan koşullardan biri veya daha fazlasının sağlanmadığı duruma ‘karavana’; C1 veya C2 koşullarına uyulmadığı durumlara da ‘kötüye kullanma’ demektedir (Austin, 1975: 15-16).

Eğer kişi ‘özür dilerim’ gibi bir sözceleminde bulunursa, (A1), (A2) ve (C1)’in yerine getirilmesi gerekir. Dolayısıyla ‘özür dileme’ ediminin doğru olması, kişinin bir şey yapmış olması ve bu yaptığı şeyin doğru olmadığı düşüncesiyle beraber affedilmeyi bekleme niyetine sahip olmasına bağlıdır.

Bu anlamda, Austin’e göre, bir şey söylediğimde aslında edimsel bir davranışta bulunmuş oluyorum. Her sözcelemin bir edimi temsil ettiğini söyleyen Austin, söz edimlerini üçe ayırır: i) Düz söz edimleri: Bir takım sesler çıkarma ediminde bulunmak

anlamındaki bu edim, anlamı olan sesler ve cümlelerdir. Bu da seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma edimleri olarak üçe ayrılır. ii) Edimsöz edimi: Soru sormak, uyarmak, kınamak, vazgeçmek gibi bir şey söylerken gerçekleştirilen edimlerdir. iii) Etkisöz edimi: Konuşanın bir şey söylerken, dinleyenin üzerinde bir etki bırakması durumudur. İkna etmek, engellemek, teşvik etmek, kışkırtmak gibi etki yaratan edimlerdir (Austin, 1975: 21).

Bu edimler birbiriyle bağlantılı durumları içerir. Düzsöz ediminde bulunmak, aynı zamanda bir edimsöz ediminde de bulunmaktır. Yine bir edimsöz ya da etkisöz edimi, bir düzsöz edimi gerçekleştirilmeden de ortaya çıkabilir. Bir etkisöz edimi, hem sözdışı hem de uyuşumsuz olarak gerçekleştirilebilir. Yine bir etkisöz edimi, sözel veya uyuşumsuz bir yoldan gerçekleştirildiğinde, bu aynı zamanda edimsöz edimdir (Altınörs, 2001: 53). Dolayısıyla Austin'e göre her sözcelem, söz edimlerini içinde barındırır. Bununla birlikte söz edimleri, sözel bir ifade kullanılmadan da yapılabilir. Mimikler, jestler, şapka çıkarma gibi sözsöz edimlerde gündelik hayatın içinde kullanılmaktadır. Böylece dil, sadece bildirimlerden oluşan bir olgu olmaktan çıkmakta, dilin eylem özelliği vurgulanmaktadır.

Dil, yani konuşmak, aslında bir eylemi işaret etmektedir. Bu anlamda söz edimleri kuramı, Wittgenstein'in *kullanım olarak dile* yüklediği misyonla birlikte, dilin farklı kullanımlarını ön plana çıkarmıştır. Austin, mantıkçı pozitivistlerin ısrarla üzerinde durdukları doğru-yanlış ve anlamlı-anlamsız ayırımının, dili kısıtladığı düşüncesiyle, gündelik dilin farklı kullanımlarının anlamlı olarak ifade edilmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Austin'in temel iki itiraz noktası olduğunu söyleyebiliriz: ilki sözcüklerin anlamın temelini oluşturduğunu düşüncesi, ikincisi ise dilin sadece *bildirme* işlevinin olduğunu savunan düşünce.

Sonuç

Frege ile başlayan, dilin nesnel olana yönelik bildirme görevi düşüncesi, felsefenin 20. yüzyılda nasıl bir yol izlemesi gerektiğine yönelik tartışmaların başlamasına neden olmuştur. Felsefe, artık spekülasyon düzeyinde fikirler ortaya atmaktan imtina etmeye zorlanmıştır. Dilin nasıl bir işleve sahip olduğu sorunu, felsefenin de sınırlarının olup olmadığını sorgulama düşüncesine yol açmıştır. Bu durumda da ortaya çıkan şey, felsefenin lengüistik anlam üzerine yoğunlaşması gerektiğidir.

Analiz yöntemi, sözcüklerden ziyade tümcelere uygulanarak anlam sorununu çözmek için ortaya çıkar. Hangi tümcelerin anlamlı hangilerinin anlamsız olduğu problemi metafiziksel ifadelerle yönelik eleştirilerin de temeli olarak ortaya çıkar. Anlam, gerçekte kendini önermede gösterir ve önermeler de olguları resmeder. Gündelik dilin işlevi yetersiz kaldığı için, ideal bir dile yönelmek ve dilin mantıksal sentaksını ortaya çıkarmak, analitik felsefenin, anlam sorununa nasıl baktığını da ortaya koyar.

Anlamın öznenen bağımsız yani nesnel olduğu düşüncesinin karşısına, anlamın kullanımda kendini gösterebileceği düşüncesi çıkmıştır. Böylece anlam, sabit, değişmez değil; büyüyen, değişen kısacası bir organizma gibi hareket eden dilin fonksiyonlarına

bağlıdır. Dil doğal bir fenomen olarak ifade edilince, olgusal ifadelerle birlikte, olgusal olmayan durumların da anlam taşıdığı fikri benimsenmiş olur.

KAYNAKÇA

- Altınörs, A. (2001). Anlam Doğrulama ve Edimsellik. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Austin, J. L. (1975). How To Do Things with Words. (J. Urmson,) Cambridge, Masschusetts: Harvard University Press.
- Austin, J. L. (2009). Söylemek ve Yapmak (Çev. R. Levent Aysever). İstanbul: Metis Yay.
- Ayer, A. (1984). Dil, Doğruluk ve Mantık (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Metis Yay.
- Cevizci, A. (1999). Felsefe Sözlüğü . İstanbul: Paradigma.
- Demir, Ö. (2000). Bilim Felsefesi. Ankara: Vadi Yay.
- Ferre, F. (1999). Din Dilinin Anlamı. (Çev. Zeki Özcan) İstanbul: Alfa Yay.
- Frege, G. (2015). Anlam ve Gönderge Üzerine (çev. H. Kayıkçı). Ankara: Gökkuşuğu Yay.
- Frege, G. (1980). Philosophical and Mathematical Correspondence. U.S.A: The Un of Chicago Press.
- Frege, G. (1979). Posthumous Writings . Wiley-Blackwell.
- Hadot, P. (2009). Wittgenstein ve Dilin Sınırları (Çev.Murat Erşen). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- İnan, İ. (A.Ö.F 1615). Dil Felsefesi. Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No: 1615.
- Osman, F. (2011). Tanrı Üzerine Konuşmanın Anlamı. Bursa: Asa Yay.
- Özcan, Z. (2014). Dil Felsefesi I. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Özcan, Z. (2016). Dil Felsefesi II. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Quinton, A. (1985). Wittgenstein'in Çifte Felsefesi. (Der.) B. Magee, Yeni Düşün Adamları, içinde, (Çev. O. Aruoba, s. 120). İstanbul: Birey ve Toplum Yay.
- Recanati, F. (2008). Mantıkçı Pozitivizmden Gündelik Dil Felsefesine, (Der). A. Altınörs, içinde, Analitik felsefe (s. 45-67). İstanbul: Say Yayınları.

Reichenbach, H. (2000). Bilimsel Felsefenin Doğuşu, (Çev: Cemal Yıldırım, Bilgi Yayınevi, 2000, Ankara, s.186. Ankara: Bilgi Yay.

Rossi, J. G. (2001). Analitik Felsefe. İstanbul : Paradigma.

Russell, B. (1962). Dünyamızın Sorunları, (Çev.Sabahattin Eyüpoğu-Vedat Günyol. İstanbul.

Russell, B. (1964). Logic and Knowledge, Ed. Robert Charles, . London.

Soykan, Ö. N. (1981). Felsefe ve Dil- Wittgenstein Üzerine Bir Araştırma. İstanbul: MVT Yayıncılık.

Ural, Ş. (2006). Pozitivist Felsefe. İstanbul: Say Yay.

Wittgenstein, L. (2010). Felsefi Soruşturmalar. (H. Barışcan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Wittgenstein, L. (2005). Tractatus Logico-Philosophicus (Çev. Oruç Aruoba). İstanbul: Metis Yayınları.